

İLK TÜRKÇE-JAPONCA SÖZLÜK MECMUA-I LÜGAT ÜZERİNE SÖZLÜKBİLİMSEL BİR İNCELEME

A Lexicographical Analysis on the First Turkish-Japanese Dictionary Mecmua-ı Lügat

Zeynep GENÇER BALOĞLU*

Gazi Türkiyat, Bahar 2021/28: 21-44, DOI: 10.34189/gtd.28.002

Öz: Türkiye’de Japonca eğitiminin II. Abdülhamit zamanında, 1891 yılında Mekteb-i Harbiye-i Şahane’de başladığı bilinmektedir. İki yıl gibi kısa bir süre devam eden bu eğitimin ardından Üsteğmen Mustafa Asım Efendi, 1893 yılında Mecmua-ı Lügat (ML) adıyla Türkçe-Japonca-Fransızca olmak üzere üç dilde kendi deyişleriyle bir lügatçe hazırlamıştır. Bu çalışmanın amacı, bilinen ilk Türkçe-Japonca sözlük ML’yi sözlükbilimsel inceleme kuramları çerçevesinde ele almak ve Türk tarihî sözlükçülük çalışmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunabilmektir. Çalışmada, öncelikle Türkçe ve Japonca’nın yabancı dilli ilk sözlüklerinin basılmasındaki tarihi arka plan kısaca tanıtılmış ardından inceleme kısmında ML’deki temel yapılar ele alınmıştır. Çalışmanın en önemli bulgusu, Türkçenin tarihî sözlüklerinde bütüncül yapıyı etkileyen yazı yönünün bugüne kadar ele alınmamış olduğunun tespit edilmesidir. Bu çalışma eser üzerine yapılan ilk sözlükbilimsel inceleme olduğu için Türkçenin tarihî sözlükleri üzerine yapılan çalışmaların yanında Japonca sözlük çalışmalarına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: ilk Türkçe- Japonca sözlük, Mecmua-ı Lügat, Mustafa Asım Efendi, Japonca eğitimi, Türk sözlükçülüğü

Abstract: It is known that Japanese education in Turkey began in Sultan Abdulhamid II era for the first time at the Ottoman Military College, in 1891. After this training, which lasted for a short period of two years, one of the students, Lieutenant Mustafa Asım Efendi prepared a dictionary in Turkish-Japanese-French under the name of Mecmua-ı Lügat (ML) in 1893. This study aims to examine the first known Turkish-Japanese dictionary ML within the framework of lexicographical analysis theories and to make a small contribution to the study of Turkish historical lexicography. In the study, first of all, the historical background in the publication of the first foreign language dictionaries of Turkish and Japanese was described briefly, and then in the review part, the basic structures in ML were discussed. The most important finding of the study is that the writing direction affecting the macrostructure in Turkish historical dictionaries has never been discussed before. Since this study is the first lexicographical analysis on ML, it is thought that it will contribute to the field of Japanese lexicography as well as to the field of Turkish lexicography.

Keywords: the first Turkish-Japanese dictionary, Mecmua-ı Lügat, Mustafa Asım Efendi, Japanese education, Turkish lexicography

GİRİŞ

Sözlükler bir dilin sözcüklerini ortaya koyan, kelimelerin anlamlarını açıklayan, hazırlanış usulüne göre alfabetik, tematik veya Japonca ve Çince gibi dillerde görülen

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Denizli / TÜRKİYE. gencerezynep@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6769-7015, Gönderim tarihi: 01.03.2021 / Kabul tarihi: 10.06.2021

piktografik özelliklerin ön plana çıkarıldığı belirteçlere (radikal) göre de oluşturulabilen başvuru kaynaklarıdır. Tek bir dilde hazırlanabildikleri gibi (tek dilli sözlükler) iki dilli, çok dilli, eğitsel, tarihî sözlükler de bulunmaktadır. İki dilli sözlükler, ilk zamanlarda ticaretle uğraşan kişiler için karşılıklar kılavuzu şeklinde ortaya çıkmış, zamanla tek dilli sözlüklerin de çıkmasıyla bu kaynaklar insanlar arasındaki iletişim sorununu aşmada kullanılan bir başvuru aracı haline gelmiştir (Bozkurt 2020: 405, Kolukısa 2013: 31). Bu başvuru araçları üzerine yapılan bilimsel çalışmalar kimi araştırmacılar tarafından bağımsız bir bilim disiplini olarak kabul görmeseler de günümüzde leksikografinin ilişkide olduğu disiplinler onu dilbilimin bir parçası olmaktan ziyade ayrı bir bilim disiplini olarak görmemizi sağlamaktadır (Bozkurt 2020: 406-407). Leksikografi sadece sözlükleri değil diğer başvuru kaynaklarını da inceleyen bir bilim dalıdır (Boz 2015) ancak ülkemizde leksikografi terimi için *sözlükçülük* ve *sözlükbilimi* karşılığı kullanılmaktadır. Bugün sözlükler üzerine yapılan bilimsel çalışmaların (Acar 2020, Aslan 2017a, Boz 2015, 2011, Boz, Bozkurt ve Doğru 2017, Bozkurt 2020) *sözlükbilimi* başlığı altında ele alınması, alan yazında *sözlükbilim* teriminin yerleştiğini göstermektedir.

Günümüzde Türkiye’de çağdaş sözlükbilim kuramlarının sadece modern sözlüklerinin bilimsel incelenmesine değil tarihî sözlüklerimizin kuramsal açıdan ele alınıp incelenmesine, yazıldığı dönemin tekniklerini, bilimsel bilgi birikimini aktarmasına da katkı sağladığı bir gerçektir. Tarihî sözlüklerin modern sözlükbilimi kuramları çerçevesinde incelenmesi konusunda Aslan’ın çalışmaları alana önemli katkılar sağlamıştır (Aslan 2017a, 2017b, 2017c, 2020). Aslan çalışmalarında, günümüz sözlük inceleme ve eleştirilerinin dilbilimsel bakış açısıyla yapıldığını, incelenen sözlüklerin çoğunlukla dil malzemesi olarak görülüp yazıldığı dönemin söz varlığı, dönemin ses bilgisel ve biçim bilimsel özellikleri vb. açılardan ele alındığını belirtmiş, sözlükbilimsel inceleme başlığında yapılan çalışmalarda ise sözlüğün yapısına ve işlevine dair kapsamlı bir kuramsal incelemeye rastlanmadığının altını çizmiştir (Aslan 2017b: 35). Aslan, bu verilerden hareketle kullanıcı-sözlük ilişkisini sözlükbilimsel çalışmaların merkezine koyan ve sözlükte yer alan yapılarla bu yapıların işlevlerinin kullanıcı ihtiyaçları çerçevesinde düzenlenmesini esas alan, Aarhus Üniversitesi Aarhus İşletme Fakültesi Sözlükbilimi Merkezi araştırmacıları tarafından geliştirilen “The Modern Theory of Lexicographic Functions” (Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı) adlı kuramı tarihî bir sözlük olan Eser-i Şevket’in incelenmesinde kullanmıştır. Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı’na göre sözlükbilimi ve dilbilimi birbirinden ayrılıp bu iki disiplinin konu alanının farklı olduğu varsayımı ön planda tutulmaktadır (Aslan 2017b: 35, 39, 41). Aslan’a göre:

“Sözlükteki tüm veriler ve bu verilerin işlevleri tek tek değerlendirilmeli ve işlevsel olup olmadığı betimlenmelidir. Ayrıca sözlüğün yapıları, bu yapıların birbiriyle ilişkileri ve tutarlılığı da incelenmelidir. İnceleme başlıkları belirlemek yol gösterici olmakla birlikte tüm ayrıntıları madde madde listelenebilecek bir şablon belirlemek oldukça güçtür. Bu nedenle bir sözlük incelenirken öncelikle türünü ve amacını tespit etmek ve sonrasında

en temel yapılarını ve dış yapılarını inceleyen ve bunları her aşamada türü ve amacına göre ele alan, incelemeye temel bir şablon oluşturulabilir.” (Aslan 2017b: 41).

Aslan'ın bu kuramdan hareketle oluşturduğu inceleme şablonunun daha sonraki yıllarda yapılan tarihî sözlük incelemelerinde farklı araştırmacılar tarafından kullanılması, çalışmanın önemini ve işlevselliğini ortaya çıkarmaktadır.

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, 2018 yılına kadar varlığı bilinmeyen ilk Türkçe-Japonca sözlüğü, sözlükbilimsel kuramlar ışığında incelemek, Japonca ve Türkçe sözlükçülük çalışmalarına bir yenisini kazandırmaktır.

YÖNTEM

Mecmua-ı Lügat'in (bundan sonra ML) sözlükbilimsel incelemesinde sözlüğün bütün yapı ve bütüncül yapı bileşenleri veri toplama aracı olarak kullanılmış, veriler tarama yöntemi ile elde edilmiştir. İnceleme kısmında Aslan (2017b)'ın Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı'ndan yola çıkarak hazırladığı şablon temel alınmıştır. Bu kurama göre, sözlüklerin türü ve nitelikleri değişse de tümünde belirli temel yapılar vardır. Kuram, bu temel yapıları kullanıcı sözlük ilişkisi bağlamında ele alır. Her bir bileşen hem kendi içinde hem diğer bileşenlerle ilişkisine göre ele alınır. ML'nin türünün farklı olması ve Japoncaya özgü yazım stiline değiştirilmiş olması, Aslan'ın şablonunda değişiklikler yapmayı zorunlu kılmıştır. Bu çalışmada sözlüğün temel yapı bileşenleri etrafında ML'ye uygun yeni bir şablon oluşturulmuştur. Böylelikle şablona, Osmanlı döneminde yazılmış olan yabancı dilli Türkçe sözlüklerin sözlükbilimsel açıdan incelendiği araştırmalarda karşımıza çıkmayan “yazım yönü” başlığı eklenmiştir. Yazım yönü, *yazım bilgisinden (orthography)* farklı bir kategori olduğu ve sözcük listesinin düzenini etkilediği için *bütüncül yapı* bileşenleri içinde ele alınmıştır. İncelemede kullanılan sözlükbilimi terimlerinin Türkçe karşılıkları Aslan (2020)'dan alınmıştır.

SINIRLILIKLAR

Bu makalenin konusu sadece ML'nin sözlükbilimsel incelemesi ile sınırlı olduğu için Türkiye'deki modern Japonca sözlük çalışmaları araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Sözlüğün yazıldığı dönemde iki ülkenin içinde bulunduğu tarihî ve siyasi arka plan detaylarıyla anlatılmamıştır. İnceleme kısmından önce, Japoncanın Batı dillerinde hazırlanmış ilk sözlükleri tanıtılmış, Osmanlı'da ve Japonya'da Batı dilleri sözlüklerinin hazırlanma süreçlerine kısaca değinilmiştir. ML'nin yazım sürecinin başlamasındaki önemli olaylar ve kişiler sadece ana hatları ile tanıtılmıştır.

Eser üzerine yapılmış çalışmalar da sözlükbilimsel inceleme kısmından hemen önce ele alınmıştır. ML karşılıklar kılavuzu şeklinde oluşturulduğu için parçacıl yapıda “anlamla ilgili bilgiler” (tanım, köken bilgisi, kullanım etiketi, çapraz gönderim ve örnekler) bulunmaz. Bu nedenle incelemede parçacıl yapının sadece biçimle ilgili bilgilerine yer verilmiştir.

SAYILTILAR

Bu çalışmada yazarın, sözlüğü Padişah II. Abdülhamit için (tek bir kullanıcı) hazırladığı bilinmekle beraber, sözlüğün tüm bileşenleri incelendiğinde kuramsal sonuçlara ulaşabilmek için bir “hedef kullanıcı kitlesi” olduğu varsayılmıştır. Hiragana ve Katakana tabloları sözlük ana metnini (bütüncül yapıyı) ilgilendirmekle beraber, sözcük listesinden önce konumlandırıldığı için iç veri değil, baş veri sayılmıştır.

1. JAPONYA’DA VE OSMANLI’DA BATI DİLLERİNDE SÖZLÜK YAZIMI

Japoncanın ilk yazılı kaynaklarından olan *Nihonshoki* (720)’de *Niina* (新字) adlı bir sözlükten bahsedilir ve günümüze ulaşmayan bu eserin bilinen ilk Japonca sözlük olduğu varsayılmaktadır (Bailey 1960: 1, Kolukisa 2013: 36)¹. Günümüze kadar ulaşmış bilinen ilk Japonca-Çince sözlük ise 830’lu yıllara tarihlenen *Tenrei Bansho Meigi* (篆隸万象名義)’dir (Bailey 1960: 3, Kolukisa 2013: 36). Bu dönemlerde Çin ile Japonya arasında yoğun ilişkilerin yaşanıyor olması, Çince-Japonca karşılıklar kılavuzu şeklinde hazırlanmış sözlüklerin yazılmasını olağan bir durum haline getirmektedir. Yüzyıllarca sözlüklerini Çin usulüne göre yazmış olan Japonların modern anlamda sözlük yazımına başlaması Edo (Tokugawa) döneminde 17. yüzyılda mümkün olabilmıştır. Japonların Batılılarla ilk karşılaşması 16. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. 1543 yılında Kyushu adasının güneyine sürüklenen bir Çin gemisinde yolcu olan Portekizli tüccarların (üç kişi) Japonya’ya ayak basan ilk Batılılar olduğu bilinmektedir (Dündar 2006: 125, Küçükyalçın 2019: 154, Kuşculuo 2007: 142). Daha sonra 1549’da Cizvit (Jesuit) misyonerlerinden Francis Xavier, ülkeye gelmiş ve Japonya’da ilk Hristiyan misyonerlik faaliyetlerini başlatmış, ardından gelen misyonerlerle birlikte Nagasaki’de kurdukları matbaada Japonya’da Cizvit öğretilerini yayma amaçlı eserler basmışlardır (Higashibaba 2001: 9-20, Mullins 2003: 4-5). Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak da yaklaşık 60 yıl sonunda, 1603 yılında Nippo Jisho (日葡辞書 / *Vocabulario da Lingoa de Iapam*) adlı ilk Japonca-Portekizce Sözlük basılmıştır (Miller 1982: 74-75). Portekizlilerden sonra Japonya’ya gelen ikinci Avrupalılar ise Hollandalılardır. 1600 yılında adaya gelen Hollandalı tüccarlar Japonlarla iyi ilişkiler kurmuş, ülkede fabrikalar açmış ve ticaret gemileri vasıtasıyla

¹ Kolukisa eser adını Ni’ima olarak vermiştir.

dış dünya ile Japonya arasında iletişimi sağlayan bir köprü haline gelmiştir. Ülkede Flemenkçe eğitimi başladıysa da ilk Flemenkçe – Japonca sözlük ancak 1796 yılında, François Halma'nın Fransızca-Flemenkçe sözlüğünden hareketle Hollandalı tüccar Hendrik Doeff tarafından *Haruma Wage / Edo Haruma* (『波留麻和解』「江戸ハルマ」) adıyla basılabilmektedir (Uegaki 2014: 18, Itagaki 2006: 38). Ülkede çıkan iç karışıklıklar bastırıldıktan sonra 1639 yılında Tokugawa yönetimi önce Portekizlilerin ülkede ticaret yapmasını yasaklamış, ardından 1641'de Hollandalıları Nagasaki'nin Dejima adasına sürgüne göndermiştir. Diğer yandan Japonların yurt dışına çıkışları, hatta uzak denizlere açılacak boyutlarda gemi inşa etmeleri bile yasaklanmıştır (Dündar 2006: 127-128). Böylece Japonya, Çin, Kore ve Hollanda ile kısıtlı olarak yürütülen ticari ilişkiler dışında dış dünyaya kapılarını kapatmış ve 200 yıllık bir izolasyon dönemine girmiştir (Esenbel 2015: 434). Bu izolasyon döneminde Hollandalı çevirmenlere İngilizler ve onların dili hakkında da bilgi edinmek amaçlı çalışmalar yaptırılmıştır. Böylece 1814 yılında Angeri Agorin Taisei (『語厄利亜語林大成』) adındaki ilk İngilizce Japonca sözlük yazılmıştır. Ancak modern anlamda bir İngilizce Japonca sözlük hazırlanması ve bunun ülke çapında kullanılmaya başlanması hemen mümkün olmamıştır. İzolasyon süreci 1853'te Japonya'nın silah zoruyla kapılarını önce Amerika'ya açmasıyla, 1858 itibarıyla da diğer Batılı ülkelerle eşit olmayan şartlarda ticari anlaşmalar imzalamasıyla son bulmuştur. İzolasyon sürecinin bitmesiyle batılı ülkelerle ilişkiler artmış, 1862'de Eiwa Taiyaku Shuuchin Jisho 『英和対訳袖珍辞書』 adıyla ilk modern İngilizce-Japonca sözlüğün basım ve yayımı yapılmıştır.

1868-1912 yıllarını kapsayan, Japonların hızlı bir Batılılaşma sürecine girdiği dönem Japonya tarihinde Meiji Dönemi olarak bilinmekte ve yapılan reformlar Meiji Reformları olarak adlandırılmaktadır. Meiji Reformları ile modernleşme girişimlerini hızla devam ettiren Japonlar, diğer yandan Avrupa'ya heyetler göndererek Batılı devletlerle imzalamak zorunda kaldıkları kapitülasyon anlaşmalarından kurtulmanın yollarını aramışlardır (Dündar 2015: 364, Esenbel 2015: 138-142). Japonlarla Osmanlıların ilk resmi temasları da bu girişimler neticesinde 1870'li yıllarda olmuştur. Zamanla birbirlerine karşılıklı heyetler göndermeye başlayan iki ülkenin ilişkileri, Türk Fırkateyni Ertuğrul'un 1890'da dönüş yolunda Japonya'nın Ōshima adası açıklarında batmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Kazazedeler 1891 yılının ocak ayında iki Japon kruvazörü ile İstanbul'a getirilmiştir. Türkiye'ye gelen Japonların arasında kendi çabaları ile Türkçe öğrenen Noda Shōtarō isimli bir gazeteci, Padişah II. Abdülhamit'in teklifi üzerine İstanbul'da kalarak bir yandan Türkçe dersleri almış, bir yandan Mekteb-i Harbiye-i Şahanede yedi subaya Japonca öğretmek üzere görevlendirilmiştir. Noda Shōtarō aynı zamanda Jiji Shinpo'daki köşesinde yazılarını yazmaya devam etmiştir (Dündar 2015, Gençer Baloğlu 2020, Misawa ve Akçadağ 2013, 2008, Ulusan Şahin 2001). Noda Shōtarō'nun Mekteb-i Harbiye-i Şahanede ders verdiği dönemde Harbiye tarihinin ilk yıllarından farklı olarak ders ve talimler Alman sistemine göre yapılmakta ve Almanca ve Rusça yabancı dil olarak öğretilmektedir.

(Kurtcephe ve Balcıoğlu 1992: 134-135). Kurumun kuruluş yıllarında Arapça ve Farsça, 1845'ten sonra yapılan düzenlemelerle Fransızca yabancı dil olarak öğretilmiştir (Kurtcephe ve Balcıoğlu 1992: 133). Böylece Harbiye tarihinde, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde, ilk kez Japonca eğitimi verilmeye başlanmış, ancak 1893 yılında Noda'nın ülkeden ayrılmasıyla son bulmuştur. Aynı yıl Noda'nın öğrencilerinden Mustafa Asım Efendi, Mecmua-ı Lügat adındaki bu makaleye konu olan sözlüğü kaleme almış ve bunu Padişah II. Abdülhamit'e sunmuştur.

Türklerin tarih boyunca hüküm sürdüğü coğrafyalara baktığımızda Türk sözlükçülüğünün ve sözlükçülük geleneğinin kadim bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir. Kimi zaman kendi söz varlığını tespit amaçlı, kimi zaman yabancı bir dili öğrenmek amacıyla kaleme alınan Türkçe sözlüklerin, çağdaş sözlükbilimi kuramları çerçevesinde yapılan incelemeler neticesinde bu kadim geçmişin bilinmezlerini gün yüzüne çıkarmada önemli roller üstlendiği gözlemlenmektedir. Tarihî sözlükler üzerine yapılan incelemeler, sadece ilgili dillerin yazıldıkları dönemin söz varlığı ve dil bilimsel verilerinin değil, o dönemde yürütülen yabancı dil eğitim öğretim faaliyetlerinin, uluslararası ilişkilerin çıktılarının ortaya konması bakımından da önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin altı yüz yıllık tarihine bakıldığında hem içişleri (Osmanlı tebaası olan milletler ve dilleri) hem de uluslararası ilişkileri (ticarî, siyasî, askerî ilişkiler) doğrultusunda izlediği politikalar gereği Arapça ve Farsça başta olmak üzere, Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Bulgarca, Rumca, Ermenice, İtalyanca, Latince, Yunanca ve İspanyolca gibi yabancı dillerin öğretildiği, iki veya çok dilli sözlüklerinin Türk sözlükçülüğüne kazandırıldığı görülmektedir (Demirel 2003, Erciyas 2011, Özkan 2010, Taşkesenlioğlu 2020). Türkçede hazırlanan en eski Batı dili sözlüğünün Hidayet tarafından yazılan Lügat-i Ecnebiyye (1873) adlı sözlük olduğu bilinmektedir (Aslan 2016: 235). 19. yüzyılda, özellikle Tanzimat'la birlikte Fransız diline olan ilginin artması, askerî alandaki son reformlarla Alman dilinin askerî okullar müfredatına alınması gibi konular Osmanlı sınırları içinde bu dillerin sözlüklerinin sayısının artmasına sebep olmuştur. İlk Türkçe Japonca sözlük ML'nin yazımı da yine bu yüzyılın sonunda olmuştur.

2. ML ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

ML'nin bulunmasından önce alan yazında Tokyo Türk Japon Cemiyeti'nin 1936 yılında bastığı Nichi-Do Do-Nichi Daijiten (日土土日大辞典) adlı sözlük ilk Japonca-Türkçe Türkçe-Japonca sözlük olarak bilinmekte idi (Gençer 2017: 8). Ancak yazılışından 125 yıl sonra ML'nin ilk kez Dünder (2018) tarafından bilim dünyasına tanıtılması ile bu bilgi geçerliliğini yitirmiş oldu. Dünder, eseri İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu'nda (No: K.751) bulmuştur. Dünder'in tespitlerine göre sözlükte toplamda 12.006 kelime anlamı (4.002 kelimenin anlamı Fransızca, Japonca ve Türkçe olarak 3 ayrı dilde verilmiştir) 95 alt başlık halinde sözlükte yer almıştır (Dünder 2018: 1, 7). Bizim tespitlerimize göre ise sözlük

ana metninde 87 tematik başlık ve 3509 madde başı bulunmaktadır. Eserin son verisi (back matter) olan fihristte ise tema maddeleri 86 olarak kaydedilmiştir ancak 85 numarasının iki kez yazıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca 86. temanın sadece başlangıç sayfa numarası verilmiş, 87. tema başlığının (mülakat) sayfa aralığı kaydedilmemiştir. Yazar, fihristte baş veri (front matter) metinlerinin sayfa aralıklarını kaydederken madde numaralarını vermemiştir. Bu da madde numaralarının ancak sözlük ana metninde verilmeye başlandığını, dolayısıyla sözlüğün tematik olarak hazırlandığını göstermektedir. Dündar'ın bahsettiği 95 alt başlığın içinde muhtemelen baş veri ve son veriden oluşan dış veri (outside matter) başlıkları da yer almaktadır. Diğer bir deyişle, Dündar (2018), verileri sözlüğün bütün yapısını (megastructure) dikkate alarak vermiş olmalıdır. Bütüncül yapıda (macrostructure) ise 87 tematik başlık bulunmaktadır.

Dündar, eserin yazımından on üç yıl sonra basımı için izin alındığını, ancak basımın gerçekleşmemiş olabileceğini ve elimizdeki eserin tek nüsha olduğunu belirtmektedir (2018: 7). Dündar'ın, eserin tek nüsha olduğu yönündeki bu önemli tespitine katılmakla birlikte, atıfta bulunduğu belge incelediğinde bu basım ruhsatının² bizde ML için değil, Mustafa Asım'ın başka bir eseri için verilmiş olabileceği düşüncesi uyanmıştır. Çünkü ilgili arşiv belgesinin Mustafa Asım tarafından yazılmış olan başvuru dilekçesi kısmında "...elifbayı tahsil ve idrakine muvaffak olabildiğim Japon lisanına dair (japon elifbası) namıyla cem' ve tertibine cesaret eylediğim japon kıraat kitabının nazar-ı tedkik maarif-perverlerine geçirilerek tab' hususuna müsaade-i lütufade-i cenab-ı nezaret-penahilerinin şayan buyurulması babında emr-i ferman-ı hazret-i menlehül emrindir." (BOA. MF. MKT. 935-56/1) ifadeleri yer almaktadır. Bu görüşümüzü destekleyen bir diğer ipucu ise dilekçenin cevabında "Japon elifbası namıyla tab'ı ruhsat edinilen elifba ve mükaleme kitabının Türkçeleri mahzurdan salim olup Japoncaları dahi aynı olacağından Fransızcaları..." (BOA. MF. MKT. 935-56/2) ifadesinin bulunmasıdır. Eserin baş verisinde bulunan Japon elifbasının ve eserin son bölümü olan karşılıklı konuşmaların bulunduğu kısmın bir araya getirilerek ortaya yeni bir eser çıkarmış olması muhtemel görünmekle birlikte eldeki veriler bunu kanıtlamak için yeterli değildir.

Dündar (2018)'dan sonra eser üzerine ilk dilbilimsel incelemeyi Gençer Baloğlu (2020) yapmıştır. Gençer Baloğlu (2020), ilgili çalışmasında eserin baş verisinde bulunan Japon hece sistemlerinden Hiragana'nın (diğeri Katakana'dır) Osmanlıca transliterasyonu ile 1908 yılında yazılmış olan Japon Elifbası adlı bir başka eserin Hiragana tablosunun Osmanlıca transliterasyonlarını karşılaştırmıştır. On beş yıl arayla yazılmış bu iki eserin Hiragana tabloları arasında kayda değer transliterasyon farklılıkları olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Gençer Baloğlu ilgili makalesinde yazarın hayatına dair bilgiler de sunmuştur. Mustafa Asım'ın, Mekteb-i Harbiye-i Şahanede "piyâde mülâzım-ı sâniplerinden" olduğu eserin iç kapağında verilmiştir. Mehmet Esad'ın *Mirat-ı Mekâtib-i Harbiye* (1892) adlı eserinde yer alan bilgilere göre

² BOA. MF. MKT. 935-56/1-2-3

yazar, Çarşamba doğumludur. 1874'te Niş mevkiinde şehit olan Süvari Mirlivası Mehmet Rifat Paşa'nın oğludur. 1891 yılında Mekteb-i Harbiye-i Şahanedan mülazım rütbesiyle mezun olup aynı kurumda askerî coğrafya dersi muavinliği için seçilmiştir (Mehmed Esat (1892)'tan akt. Gençer Baloğlu 2020: 284).

3. ML'NİN SÖZLÜKBİLİMSEL İNCELEMESİ

3.1. Sözlüğün Türü

Sözlükbilimsel incelemelerde inceleme şablonunun oluşturulabilmesi için sözlüğün türünün belirlenmesi en önemli adımdır. Atkins ve Rundell'a göre sözlüğün hazırlanması ve planlanması aşamasında sözlük kullanıcıları önemli rol oynamaktadır (Atkins ve Rundell (2008)'dan akt. Aslan 2017: 42). Mustafa Asım Efendi, sözlüğün baş verisinde Padişah II Abdülhamit'in fermanı üzerine Japonca öğrenmek üzere görevlendirildiğini ve eğitimini tamamladıktan sonra şükranlarını sunmak amacıyla bu küçük sözlüğü hazırladığını belirtir. Ancak sayılılar kısmında belirttiğimiz üzere ML'nin sözlük bileşenleri "hedef kullanıcı kitlesi" varsayımından hareketle incelenmiştir. Aslan, Atkins ve Rundell (2008)'ın bir sözlüğün türünü belirlemede şu sekiz ögeyi temel aldıklarını belirtir (2017: 42-43):

"Sözlüğün dili: a) Tek dilli b) İki dilli: (1) Tek yönlü iki dilli (2) Çift yönlü iki dilli

Sözlüğün kapsamı: a) Genel amaçlı dil b) Ansiklopedik ve kültürel malzeme c) Terminoloji ya da altdiller d) Dilin belirli bir alanı

Sözlüğün boyutu: a) Standart b) El sözlüğü c) Cep sözlüğü

Sözlüğün ortamı: a) Basılı b) Elektronik c) Web tabanlı

Sözlüğün tasarımı: a) Sözcükten anlama b) Anlamdan sözcüğe ve anlama (Araştırılan sözcüğün anlamsal olarak ilişkili olduğu diğer sözcükler)

Kullanıcının dili: a) Aynı dili konuşan bir grup kullanıcı b) İki belirli dil kullanıcısı grubu c) Sözlükte kullanılan dilin dünya çapındaki öğrencileri

Kullanıcının eğitimi: a) Dilbilimciler ve diğer uzmanları b) Okuryazar yetişkinler c) Öğrenciler

d) Küçük çocuklar e) Dil öğrencileri

Sözlüğün kullanım amacı: a) Çözümleme: (1) sözcüğün anlamını anlama (2) yabancı dilden kendi diline çevirme b) Şifreleme: (1) Sözcüğü doğru bağlamda kullanma (2) Bir metni kendi dilinden yabancı bir dile çevirme (3) Dil öğretimi"

ML'nin incelemesinde bu sekiz öge dikkate alındığında türle ilgili şu veriler elde edilmektedir:

ML'nin dili: çok dilli Türkçe (19. yy Osmanlı Türkçesi)- Japonca (19. yy Gendai Nihongo) – Fransızca (19. yy), kaynak dil ve hedef dil arasındaki ilişkiye göre çok yönlü (Tr >Jp -Fr / Jp >Tr-Fr / Fr >Jp-Tr)

ML'nin kapsamı: genel amaçlı, tematik (madde başları belirli bir konu başlığı altında listelenmiştir)

ML'nin boyutu: standart (el sözlüğü veya cep sözlüğü değil)

ML'nin ortamı: basılı, el yazması

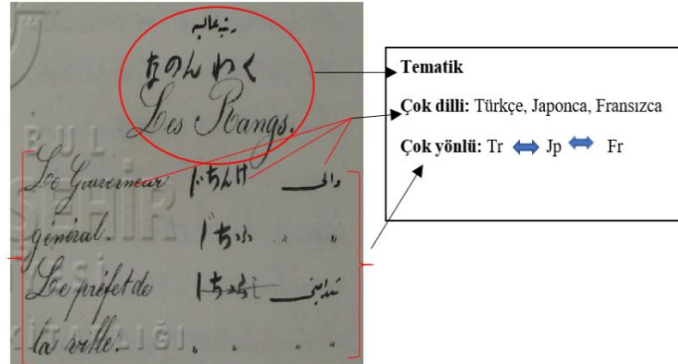
ML'nin tasarımı: belirlenmiş temalar altında sözcükten sözcüğe, eş zamanlı karşılıklar kılavuzu şeklinde

ML kullanıcısının dili: sözlükte kullanılan dilin dünya çapındaki öğrencileri

ML kullanıcısının eğitimi: dil öğrencileri, okuryazar yetişkinler

ML'nin kullanım amacı: dil öğretimi

Kesit 1. Sözlüğün Türü: çok dilli, tematik, çok yönlü

3.2. Bütün Yapı (Megastructure)

Sözlüğün ön kapağından arka kapağına kadar, *bütüncül yapı* (macrostructure) ve dış verileri (outside matter) dahil tüm bileşenlerinin toplamını ifade eden terimdir (Svensén (2009)'dan akt. Aslan 2020: 158-159). Bu bileşenler sözlüğün türüne göre değişebilir ancak her sözlüğün zorunlu tek bileşeni sözcük listesidir. Sözlük bileşenleri sözcük listesi etrafında şekillenir. Sözcük listesini oluşturan maddeler ve bu maddelerin düzeni, birbirleri ile olan ilişkileri bütüncül yapıyı oluşturur. Sözcük listesi dışında kalan eserin diğer tüm bölümleri ve verileri dış veriyi oluşturur. Dış veri de kendi içinde (1) baş veri (front matter), (2) iç veri (middle matter), (3) son veri (back matter) olmak üzere üçe ayrılır. Baş veri, bütüncül yapının öncesinde bulunan

bölmeleri; iç veri, sözlük ana metninde (sözcük listesinde) yer alan ancak madde başlarına dâhil olmayan grafikler, haritalar, dil bilimsel bilgi verilerini; son veri ise sözcük listesinden sonra yer alan bölümleri ifade eder (Aslan 2020: 165-166). ML'nin bütün yapısında *bütüncül yapı* ve *dış verilerden baş veri* ile *son veri* bulunmaktadır.

Tablo 1. ML'nin Bütün Yapısı

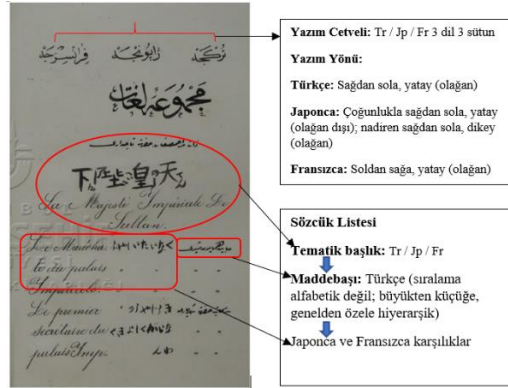
BÜTÜN YAPI (Megastructure)		
Bütüncül Yapı (Macrostructure)	Dış Veri (Outside Matter)	
Sözlük metni (s. 27-340)	Baş Veri (Front Matter)	
	Son Veri (Back Matter)	
	• Dış kapak	• Fihrist
	• İç kapak	
	• Takdim ve Takriz	
	• Türkçe şiir ve dua (s.1-2)	
	• Tahdis-i lügat (s. 3-4)	
	• Kavaid-i esasiye (s. 5-12)	
	• Japonca şiir (s. 14-16)	
• Hiragana hece tablosu (s. 18-20)		
• Katakana hece tablosu (s. 21-23)		

3.3. Bütüncül Yapı (Macrostructure)

Bütüncül yapı, sözlükte sözlük ana metnini içeren en temel bileşendir. Sözcük listesine (tema başlıkları, madde başı seçimi, yazım cetveli, vs.) dair tüm verileri kapsar. ML'de ise sayfa düzenini etkilediği için bu verilere yazım yönü de eklenmiştir. Yazım yönünün detayları aşağıda ilgili başlık altında anlatılmıştır. Sözlüğün bütüncül yapısı iki temel ilkeye göre düzenlenir. Bunlardan ilki madde başlarının sesletimine göre düzenlenen *alfabetik ilke*, diğeri de konu başlıklarına göre düzenlenen *sistemik ilkedir* (Bergenholtz ve Tarp (1995), Svensén (2009)'dan akt. Aslan 2017: 46). ML'nin bütüncül yapısı sistemik ilkeye göre düzenlenmiştir. Buna göre ML'nin bütüncül yapısında 87 tematik başlık ve 3509 madde başı bulunmaktadır. Tema başlıkları Türkçe, Japonca, Fransızca sırasıyla, sayfanın ortasında alt alta verilmiştir. Daha sonrasında ise madde başı, yani karşılığı verilecek sözcük, Türkçe olarak, o dönemin yazım kuralları gereği sağa yaslı, sağdan sola yazım yönünde verilmiştir. Devamında ise aynı satırda önce Japonca, sonra Fransızca karşılıkları kaydedilmiştir. Diğer yandan eser, kaynak dili Fransızca olan bir kullanıcı tarafından kullanılacaksa soldan sağa da okuma imkânı tanımaktadır. Böylece madde başı Fransızca, yazım yönü

soldan sağa, karşılıklar ise Japonca ve Türkçedir. Sözlük kullanıcısının kaynak dili Japonca ise bu sefer madde başı ortadan sağa (Türkçe) ve sola (Fransızca) doğru okuma imkânı tanımaktadır. Yazar, her ne kadar baş veride Japonca sözcüklere Türkçe ve Fransızca karşılıklar bulup kaydettiğini belirtse de sözcük listesini hazırlarken Türkçeden yola çıktığı anlaşılmaktadır. Örneğin "Günler" tema başlığının altındaki gün sıralaması "cuma" ile, "Özel Günler" tema başlığının altındaki ilk maddeler de "cülus töreni" ile başlamaktadır. Din teması altındaki sıralamada da öncelik İslam dinine ve bu dinin terimlerine verilmektedir. "Aylar" ise "mart" ayından başlamaktadır. Bunun gibi daha birçok veri, yazarın bütüncül yapıyı oluşturan sözcük listesini hazırlarken kendi ana dilini ve kendi kültürünü önceleyip sözlüğün ve madde başlarının Türkçe temel alınarak düzenlediğini ortaya koyan göstergelerdir. Her sayfada ortalama 15 madde bulunmaktadır. Tematik başlığın konumu sayfa başına düşen madde başı sayısını değiştirebilmektedir. Yazım yönü, temaların belirlenmesi ve madde başlarının düzenlenmesi gibi bütüncül yapı bileşenlerini ilgilendiren veriler detaylı olarak aşağıda verilmiştir. Kesit 2.'de bütüncül yapı bileşenleri ana hatlarıyla gösterilmeye çalışılmıştır.

Kesit 2. ML'nin Bütüncül Yapısı

3.3.1. Tema ve Madde Başı Düzenlemesi

ML'de bütüncül yapı sistematik ilkeye göre düzenlenmiştir. Bu yönüyle sözlük tematik bir sözlüktür. Tematik başlıkların belirlenmesinde öncelik II. Abdülhamit zamanında Osmanlı'da devletin en güçlü kurumlarından biri olan Mabeyn-i Hümayun ile askerî ve diplomatik ilişkilerde kullanılan kavramların olmuştur. Diğer temalar ise özel günler, din, inançlar ve ibadetler, evren, coğrafi terimler, ülkeler, maden ve mineraller, sayılar, eşyalar, bitkiler, hayvanlar, vs.den oluşmuştur. Son altı tematik başlık ise dil bilimsel kavramlardan (aksam-ı kelam, zamirler, isimler-sıfatlar, edatlar, fiil mastarları, mülakat) oluşmaktadır. Sözcük listesindeki tema başlıkları ile son veride bulunan fihriste bazı başlıkların birbiriyle örtüşmediği tespit edilmiştir. Örneğin metinde tema başlığı "Zat-ı Merahim Saffet-i Hazret-i Tacdarî" iken fihriste

“Mabeyn-i Hümayun-u meşveretin fihamı” olarak kaydedilmiştir. Yine ana metinde “Hararet, Teshine” olarak geçen tematik başlığın fihristte “Ateş” olarak kaydedilmesi gibi durumlarla karşılaşılmaktadır. Toplamda 87 tematik başlık bulunmaktadır. Bu tematik başlıklar altında 3509 madde başı vardır.

Tematik başlıkların altındaki madde başı seçimlerinde, 85. (*hal, harf-i cer, edat, nida ilh.*) ve 86. (*efal, masdar*) temalara kadar alfabetik sıralama gibi herhangi bir ilke benimsenmezken 85. temadan itibaren sözcüklerin Osmanlı alfabeti dizilimine göre (*elif, be, pe, te...*) sıralandığı görülmektedir. 86. temada ise sözcüklerin olduğu

sayfalarda harf diziminin değiştiğini gösteren bir süsleme () kullanılmıştır. Sözcük listesinin tamamı göz önüne alındığında bu iki tema dışındaki diğer temalarda sıralama sistemli olmamakla birlikte, çoğunlukla genelden özele, bütünden parçaya doğru bir sıralama yapılmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Eserde madde başlarını Japonca ve Fransızca karşılıklarından ayıran herhangi bir işaret yoktur. Yazım cetvelinin Türkçe-Japonca-Fransızca olduğuna dair bilgi sadece sözcük listesinin başladığı sayfada yer almaktadır. Sayfalar birbirinin devamı olduğu için bu başlıkların her sayfada tekrarına gerek duyulmamıştır. ML’de tema düzenlemesi ve madde başı seçimi Tablo 2.’de örneklenmeye çalışılmıştır.

Tablo 2. ML’nin Tema ve Madde Başı Düzenlemesi

(s.66) SUYA DAİR づみ、いせ* L’Eau (Büyükten küçüğe)			(s.279) EFÂL, MASDAR しうど** Les Verbes (Alfabetik)			
Türkçe	Japonca**	Fransızca	Türkçe	Japonca**	Fransızca	Sayfa
Deniz	みう	La Mer	İhtiva etmek	つもたも、 るすぞよち	Renfermer, contenir	295
Nehir	わか川	La Rivière				
Çay, ırmak Kanal	わがこ がんうち	La Fleuve Le Canal	Bağlamak	るぼし	Lier, attacher	295
Menba	ともなみ	La Source	Prova etmek	るみてき	Prouver	300
			Tedbir-i umur etmek	るすちよし	 Perdre précaution	300

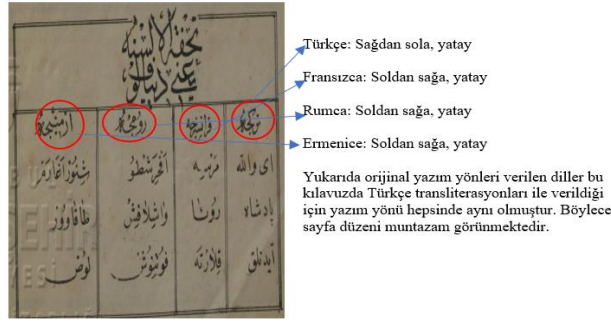
*Düzeltilmeler metinde kurşun kalemle başka biri tarafından yapılmıştır. **Japonca girdilerin hepsi sağdan sola yazılmıştır.

3.3.2. Yazı Yönü ve Yazım Düzeni

ML’nin bütüncül yapısında, Türkçenin tarihî sözlükleri üzerine yapılmış sözlükbilimsel çalışmalarda bugüne kadar karşımıza çıkmayan bir bileşen dikkat çekmektedir. Sözcük listesinin ve sayfa yapısının düzenini etkileyen bu bileşen “yazım yönüdür”. Bütüncül yapıda “yazım yönü” bileşeninin bugüne kadar yapılan

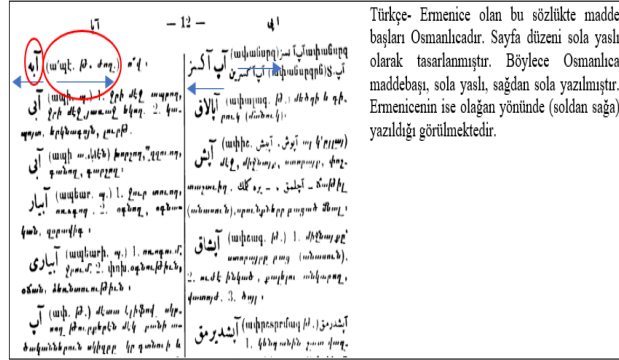
çalışmalarda değerlendirmeye alınmamasının birden fazla sebebi olabilir. Osmanlıda Japonca gibi yazım yönü yukarıdan aşağı olan dillerin sözlüklerinin o dönem için hazırlanmamış olması ya da yazı yönü farklı dillerin hazırlanan sözlüklerinde orijinal alfabe yerine Osmanlıca transliterasyonlarının kullanılmış olması bize göre bu sebeplerden en önemlisidir (bk. Örnek 1). Ancak, kaynak dilin Osmanlıca, hedef dilin soldan sağa olduğu sözlüklerde Osmanlıcanın sola yaslanarak, sağdan sola yazıldığı örneklere de rastlanmıştır (bk. Örnek 2). Bize göre sözlük dillerinin yazım yönü, Türk dilinin çok dilli tarihî sözlüklerinin incelenmesinde muhakkak üzerinde durulması ve bütüncül yapı içinde ele alınması gereken bir konudur.

Örnek 1. *Tuhfetü'l Elsine Yani Diyalog'da Yazı Yönü* (1878)

(İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, 15.12.2020)

Örnek 2. *Türkçeden Ermeniceye Mükemmel Lügat'te Yazı Yönü* (1912, 2. baskı)

(Bedros Zeki, *Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat* (Tıpkı Basım). TDK)

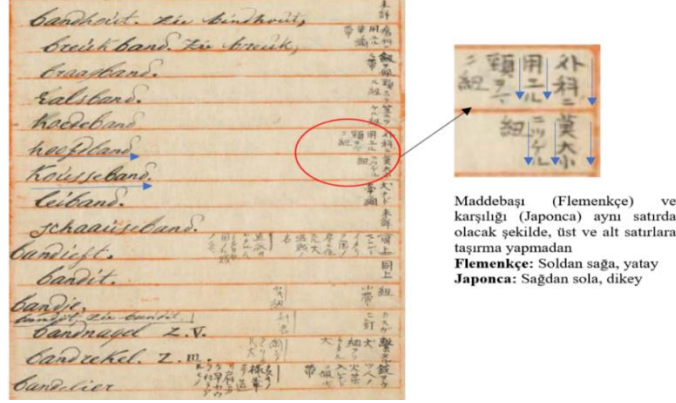
Sözcük listesinin hazırlanmasında, Osmanlıcanın yazı yönü ve kullanıcı sözlük ilişkisi bağlamında yazı yönünün belirlediği sayfa düzeninin ortaya çıkarabileceği sorunlar yukarıdaki kesitlerle örneklendirilmeye çalışılmıştır. Japoncanın yazı yönü ve sözlüklerdeki sayfa düzeni ile ilgili hususlar Osmanlıca ile kıyaslandığında daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Japonya'ya yazının 6. yüzyılda Çin'den Budist metinleri

aracılığı ile geldiği bilinmektedir (Esen 2019: 56). İlk başlarda *kanbun* adı verilen (Esen 2019: 56, Seeley 1991: 26) Çin stili yazı kullanılmıştır. Daha sonraları hibrit stil ve Japon stili gelişmiştir (Seeley 1991: 29, 31, 50). Bu stillerde yazının yönü *sağdan sola – dikey* (migitategaki 右縦書き) şeklindedir ve Meiji döneminin modernleşme hareketlerine kadar yazı yönü hep bu şekliyle kalmıştır. Meiji döneminde, özellikle İngilizce eğitiminin ülkede yaygınlaşmasıyla birlikte halka *soldan sağa - yatay* (hidariyokogaki 左横書き) yazı da öğretilmeye başlanmıştır. Japoncanın yazı sisteminin gelişim tarihine bakıldığında Edo döneminin sonlarında ve Kindai Nihongo³ döneminde kısa bir süre Japonların, tapınak girişlerindeki tabela, afiş, kitap kapakları, gazete manşetleriyle sınırlı olmak kaydıyla *sağdan sola - yatay* (migiyokogaki 右横書き) yazı kullandıkları da görülmektedir. Ancak son yıllarda araştırmacılar, bahsi geçen dönemdeki yazı yönünün aslında sağa doğru yan yana sıralı şekilde değil, bir satırın bloklara bölünerek her birine bir karakter gelecek şekilde düzenlenmiş dikey yazı (一行一文字) olduğunun düşünülmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Saiki ve Kurusu 2015: 157-158, Yanaike 2003: 23, Yanaike 2020: 26). Yanaike, bu sıralama şeklinin yazının her ne kadar yatay şekilde okunmasına izin verse de yazılarda üçüncü satır olmadığı için ancak ve ancak haritalarda yer adlarını işaretlemeye, tabela ve reklam panolarında ismi vurgulamada ve kitap adları gibi alanlarda kullanıldığını belirtir (Yanaike 2003: 24-25). Japoncada yatay yazının doğuşunu kültürler arası iletişim ve etkileşime bağlayan Yanaike, kültür, sanat, teknoloji, eğitim gibi alanlarda Batıdan sadece bu alanlara ait terminolojinin değil, hazırlanan sözlüklerde yazı yönünün de Batılıları taklit yoluyla alınmaya başladığını dile getirmektedir (2003: 26-30). Yanaike (2020), son çalışmasında sağdan sola yatay okumaya izin veren bu yazı türünün Japonya'nın o dönemde ilişkide olduğu Batılı devletlerden almış olması imkânsızdır (Yanaike 2020: 28). Çünkü bu devletlerin kullandığı yazı yönü soldan sağa yataydır. O dönemde Japonların sağdan sola yatay yazılan Arapça veya İbranice ile de bir teması olmadığını belirten Yanaike, bu verilerden de hareketle bu kısa dönemli *sağdan sola yatay* okutan yazının aslında dikey yönde olduğunu ısrarla belirtir (Yanaike 2020: 26-28). Japoncada soldan sağa yatay yazının gazete, dergi ve kitaplarda kullanımı ise 1920'li yıllardan sonra görülmeye başlanmıştır (Yanaike 2020: 31). Japonlar, bugün hem sağdan sola dikey (migitategaki), hem de soldan sağa - yatay (hidariyokogaki) yazıyı kullanmaktadır.

Sözlüklerde yazı yönünün öneminin daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda Japoncanın ilk Batı dilli sözlüklerinden örnekler verilmiştir (Örnek 4, 5).

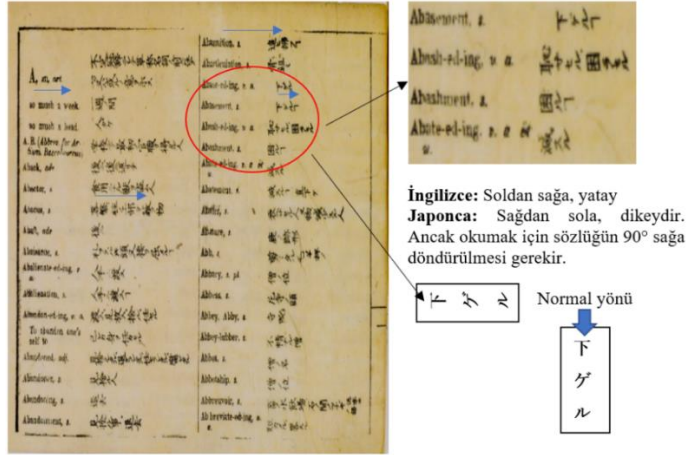
³ 1868'de İmparator Meiji'nin tahta çıkmasıyla başlayıp 1945'te Japonların İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle son bulan Japoncanın bu dil tarihi dönemine Kindai Nihongo (Yakın Dönem Japoncası) adı verilir. 1945'ten günümüze kadar olan döneme ise Gendai Nihongo (Modern Japonca) adı verilir.

Örnek 4. Haruma Wage / Edo Haruma (『波留麻和解』「江戸ハルマ」) 'da Yazı Yönü (1796)

(Waseda Üniversitesi Kütüphanesi Batı Çalışmaları Dijital Arşivi, 22.02.2021)

Örnek 5. Eitwa Taiyaku Shuuchin Jisho 『英和対訳袖珍辞書』 'da Yazı Yönü (1866, 2. baskı cep boy)

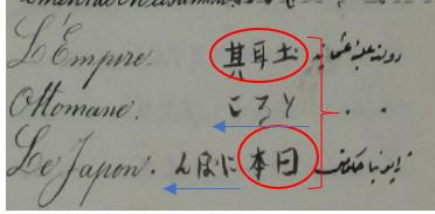
(Waseda Üniversitesi Kütüphanesi Batı Çalışmaları Dijital Arşivi, 22.02.2021)

ML yazarı Mustafa Asım, sözlüğün baş verisinde “Kavaid-i Esasiye” başlığı altında Japon yazısının yönü hakkında şu bilgileri vermektedir:

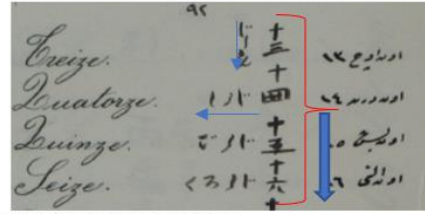
“Japon lisanında usulü tahrir kadimden beri yukarıdan aşağıya sağdan sola olarak yazılmaktadır. Gerçi kitapların sağdan sola olması Türkçe usulü tahririne muvaffak ise de yukarıdan aşağıya olmaları işi taciz etmektedir. Binâberin elsine-i sairenin ufak satırların arasında amudi satırların tahriri münasip olamayacağından bu gibi mahallerde Türkçe gibi sağdan sola doğru yazmak zaruri ihtiyar olunan usulden olmağla aczileri de lügatçeyi usulü mezkûr üzere tertip eyledim...” (s.8)

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Mustafa Asım Japonca öğrenirken yazı yönünü sağdan sola dikey şekilde öğrenmişlerdir. Ancak hem yazım kolaylığı sağlaması hem de sayfa düzeninin korunması için Japoncanın yazım yönünü Türkçeye benzeterek sağdan sola yatay yazmayı tercih etmiştir. Bu tercih, yukarıda anlattığımız sebeplerden (Saiki ve Kurusu 2015, Yanaike 2003, 2020) dolayı Japonca sözlüklerde eşî görülmemiş bir yazı yönünün kayda geçmesine zemin hazırlamıştır. Sözcük listesinde hem sağdan sola dikey (olağan) hem de sağdan sola yatay (olağan dışı) yazı kullanılmıştır.

Kesit 3. ML'de Yazı Yönü

Kanjiler: Sağdan sola, yatay
Okunuşlar: Hiragana / sağdan sola, yatay

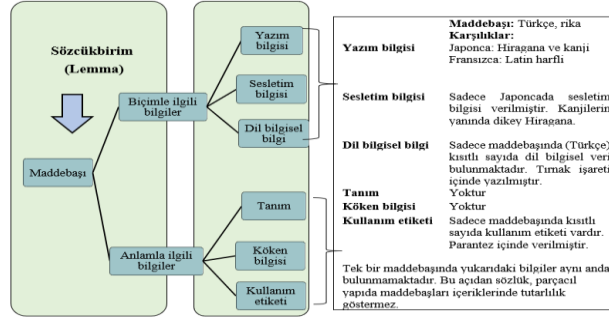

Kanjiler: sağdan sola, dikey
Okunuşlar: Hiragana / sağdan sola, yatay; sağdan sola, dikey

3.4.Parçacıl Yapı (Microstructure, Entry Structure)

Parçacıl yapı, bütüncül yapının en küçük bileşenidir (Aslan 2020: 159). Bütüncül yapı terimi sözcük listesinin tamamının düzenlenmesini ifade ederken, parçacıl yapı sadece sözlük maddesi hakkında ayrıntılı bilgi veren yapıdır. Sözlüğün parçacıl yapısında biçimsel ve anlamsal iki temel bilgi bileşeni bulunur (Aslan 2020: 160). Bunlardan biçimle ilgili olanları sözcüğün yazım bilgisi, sesletim bilgisi, dil bilgisel bilgi (isim, sıfat, fiil vs.) ve sözcük türü bilgisidir. Anlamla ilgili olanları ise sözcüğün tanımı, köken bilgisi, kullanım etiketi, örnek ve çapraz gönderim gibi bilgilerdir. Bu veri türleri sözlüğün hazırlanış amacına ve türüne göre değişebilmektedir. Örneğin ML karşılıklar kılavuzu şeklinde oluşturulmuş bir sözlük olduğu için sözcük maddelerinde tanım, köken bilgisi gibi anlamla ilgili veriler bulunmazken, sınırlı sayıda da olsa kullanım etiketi bilgisi verilmektedir. Biçimsel bilgilerde ise yazım bilgisi ile sesletim bilgisinin ayrıldığı görülmektedir. Örneğin, Japoncada Hiragana olarak yazılmış sözcüğün hemen yanında aynı boyutta yazılmış bir kanji varsa bu sözcüğün kanji yazım bilgisini ifade etmektedir. Eğer sözcük kanji ile yazılmış ve daha küçük boyutta, yanına dikey yazılmış Hiragana varsa bu onun sesletim bilgisini ifade etmektedir. Tablo 3'te ML'nin parçacıl yapı bileşenleri ana hatlarıyla gösterilmiştir. Detaylı bilgiler ise ilgili başlıklar altında sıralanmıştır.

Tablo 3. ML'nin Parçacıl Yapısı

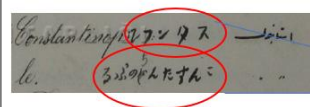
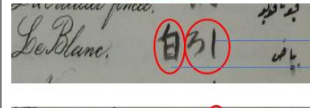
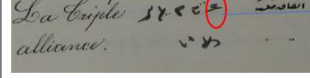

3.4.1. Parçacıl Yapıda Biçimle İlgili Bilgiler (Comment on form)

3.4.1.1. Yazım Bilgisi (Orthography)

ML, üç dilli karşılıklar kılavuzu şeklinde hazırlanmış olduğu için yazım bilgisi her üç dili de ilgilendiren bir bileşendir. Fransızca karşılıklar soldan sağa, el yazısı ile verilmiştir. İlk bakışta el yazısı olduğunu anlamak çok güçtür. Osmanlıca maddebaşları da el yazısıdır. Japonca sözcüklerin yazımı Hiragana, Katakana ve Kanji ile yazarın isteğine göre verilmiştir. Örneğin ülke ve şehir adları gibi özel adlar Katakana ile yazılması gerekirken yazar İstanbul dışındaki bütün şehir adlarını Hiragana ile yazmıştır. Hatta eş anlamlısı olan Konstantinopol de Hiragana ile yazılmıştır. Katakana kullanımı yok denecek kadar azdır. Kanji ve Hiragana aynı boyutta yan yana verildiğinde bu sesletim bilgisi değil, yazım bilgisi olarak algılanmalıdır. Çünkü sözcüğün iki türlü yazımı bulunmaktadır. Mustafa Asım, baş veride Hiragana, Katakana ve Kanji yazımlarının açıklamalarını yapmıştır. Parçacıl yapıdaki diğer işaretler ise şöyledir: Eş anlamlı kelimeler ve birden fazla karşılığı olan kelimelerin arasına genellikle üç dilde de (;) konmuştur. Japoncada hece tekrarlarında ◀, kelime tekrarlarında ▼ işaretleri kullanılmıştır. Yazım cetvelinde tekrara düşmemek için her üç dilde de (") işareti kullanılmıştır.

Kesit 4. ML'de Yazım Bilgisi

	Türkçe	Japonca	Fransızca
	İstanbul	スタンブル こんすたんちのぶる Katakana ve Hiragana iki ayrı sözcük	Constantinople
	Beyaz	しろ 白 Hiragana ve kanji iki ayrı yazım	Le Blanc
	İttifak-ı salise	三ごくどうめい Kanji ve Hiragana Aynı sözcük içinde	La triple alliance

3.4.1.2. Sesletim Bilgisi (Pronunciation)

Eserin baş verisinde Hiragana ve Katakana hece tabloları ve bunların Osmanlıca transliterasyonları ile verildiği için Hiragana ve Katakana yazılmış sözcüklerin sesletim bilgileri verilmemiştir. Hiragana ve Katakana hecelerinin üzerine konulan (`) ve (°) işaretlerinin seslik değerine (ilki ötümlüleştirir, ikincisi ötümsüzleştirir) ilişkin açıklamaları vermiştir. Ayrıca “yau” yazımının “yo”, “kau” yazımının da “ko” şeklinde okunabileceği bilgisini vermiştir. “u” ve “fu” nun da birbirleri yerine kullanıldığından bahsetmektedir. Yazarın kaydettiği bu bilgiler Meiji dönemi Japoncasının ses bilgisine dair yazılmış ilk Türkçe bilgilerdir. Baş veride bu gibi bilgiler yer alırken parçacıl yapıda sadece Kanji sesletim bilgileri gözlemlenmektedir. Kanjilerin sesletim bilgileri ise yanında dikey veya satır boşluğuna göre yatay olarak Hiragana ile yazılmıştır. ML’de Japonca sesletim bilgisi verileri açık bir şekilde görülmektedir.

Kesit 5. ML’de Sesletim Bilgisi

(s.80) ŞUHUR			
Les Mois			
Türkçe	Japonca**	Fransızca	
Mart	が 月 三 日 * つ 三 日	Mars	
Nisan	が 月 四 日	Avril	
Mayıs	が 月 五 日	Mai	
Haziran	が 月 六 日	Juin	
Temmuz	が 月 七 日	Juillet	

*Düzeltilmeler metinde kurşun kalemle başka biri tarafından yapılmıştır.
**Kanjiler sağdan sola yatay yazılırken, sesletimlerin Hiragana ile hem dikey hem sağdan sola yatay yazıldığı görülmektedir.

3.4.1.3. Dil Bilgisel Bilgi (Grammatical Information)

Baş veride Japon dilinin genel dil bilgisi kuralları yazar tarafından özetlenmiştir. Ancak ML’nin parçacıl yapısında madde başlarının dil bilgisel verisi hemen hemen hiç bulunmamaktadır. Madde başlarının bulunduğu Türkçe cetvelde ve Japonca karşılıklarında aynı olan kelimenin Fransızca farklılık gösterdiğinde (eril-dişil) Fransızca karşılık baz alınarak Türkçe sözcüğün yanına tırnak işareti içinde dil bilgisel bilgi eklenmiştir. İsimler, sıfatlar, zarflar, hâl ekleri, vs. ve fiiller tematik başlıklar altında gösterilmiştir. 3509 madde başı içinde tek dil bilgisel bilgi içeren madde “anunki (onunki)” sözcüğüdür. ML’nin parçacıl yapısında tespit edilen tek dil bilgisel veri aşağıda Kesit 6’da gösterilmiştir.

Kesit 6. ML'de Dil Bilgisel Bilgi

	Türkçe	Japonca	Fransızca
Le Sien.	Onunki "müzekker"	あの人の	Le Sien
La Sienne.	Onunki "müennes"	あの人の	La Sienne

farklı aynı aynı

3.4.2. Parçacıl Yapıda Anlamla İlgili Bilgiler (Comment on Meaning)

Sözlükbilimsel incelemelerde, genel parçacıl yapının anlamla ilgili bilgilerini tanım (definition), köken bilgisi (etymology) ve kullanım etiketi (usage label) verileri oluşturur (Aslan 2017: 51). Anlamla ilgili diğer bilgi türleri çapraz gönderim (cross-references) ve örneklerdir (example). ML karşılıklar kılavuzu şeklinde hazırlanmış bir sözlük olduğu için tanım başta olmak üzere, köken bilgisi, çapraz gönderim (cross-references) ve örneklere (example) rastlanmaz. Ancak kullanım etiketi düzenli olmamakla birlikte verilmiştir.

3.4.2.1. Kullanım Etiketi (Usage Label)

Kullanım bilgisinde madde başının bağlama bağlı anlam farklarını açıklamak ya da kullanıcıya madde başının farklı alanlara özgü farklı kullanım durumlarını vererek tanımı daha belirgin hâle getirmek esastır. (Aslan 2017b: 60). ML'de her madde başında kullanım etiketi / bilgisi bulunmamaktadır. Tematik başlıklar, sözcüklerin hangi kavramsal alanda yer aldığını belirtmeye yaramakla beraber, bir sözcüğün hangi sözcüklerle yan yana gelebileceğini gösteren birtakım bilgiler (*bir nesneyi, bir yerden vs.*) madde başındaki sözcüğün yanında parantez içinde verilmiştir.

Kesit 7. ML'de Kullanım Etiketleri

	Türkçe	Japonca	Fransızca
Réparation.	Tamir (elbise, ebniye)	つくらい	Réparation
Doter.	Cihaz vermek (geline)	よめちだくする	Doter
Donner la dot.	Cihaz vermek (güvçüye)	むこしだくする	Donner la dot
Comprimer.	Sıkıştırmak (bir nesneyi)	おす	Comprimer

3.5. Dış Veri (Outside Matter)

Bütün yapının, sözcük listesi dışında kalan tüm bileşenleri dış veriyi oluşturur. Dış veri bileşenleri baş veri (front matter), iç veri (middle matter) ve son veri (back matter) olmak üzere üçe ayrılır:

3.5.1. Baş Veri (Front Matter)

Baş veri, bütüncül yapının öncesinde yer alan bölüme verilen addır. Sözlüğün bir nevi tanıtımının yapıldığı, girişi niteliğindeki verileri içeren bölümdür (Aslan 2020: 165). Bu veriler, sözlüğün türüne göre değişmekle birlikte genellikle eser başlığı, künye bilgileri, teşekkür ve ithaf yazıları, sözlük kullanım kılavuzu, bütüncül yapıda kullanılmış olan işaretlerin anlamları, ön söz, sözlük dilbilgisi gibi konuları içerir. ML'nin baş veri içerikleri yukarıda *bütün yapı* tablosunda (Tablo 1) verilmiştir. Sözlüğün cildi kırmızı, ön ve arka kapak altın yıldız süslemelidir. Ön kapağın iç yüzünde iki adet temellük mührü bulunmaktadır. Aynı temellük mührüleri takdim yazısının başladığı sayfada da vardır. İç kapakta eserin adı üç dilde ortalananarak yazılmıştır. Aynı sayfada eserin adı, muharriri ve tarih bilgileri vardır. İlk sayfa, 1882 yılında kullanılmaya başlanan Osmanlı Devlet Arması ile süslenmiştir. Armanın tepeliği boştur. Nişanlar detaylı bezenmemiş, sancaklar ise ince uzun çizilmiştir. İlk sayfaya numara verilmemiştir. Baş veride takdim, takriz, ithaf yazılarından sonra Japoncanın dil bilgisi ve yazım kurallarının anlatıldığı bir bölüm yer almaktadır. Bu yönüyle ilgili bölüm, Japonca üzerine yazılmış bilinen ilk Türkçe dilbilimsel inceleme olma özelliği taşımaktadır. Yine aynı bölümün son iki maddesinde sözlükte kullanılan yazım işaretleri tanıtılmıştır. Bu bölümün hemen ardından Mustafa Asım'ın kaleme aldığı Japonca bir şiir bulunmaktadır. Şiirde Japon ve Türk dostluğuna vurgu yapılmıştır. Sözcük listesine (sözlük ana metni) başlamadan önce de Hiragana ve Katakana tabloları verilmiş, bunların Osmanlıca ve Fransızca transliterasyonları da küçük harflerle hecelerin üst köşelerine not edilmiştir. ML'nin baş verisinde bulunan bilgiler kısaca şöyledir:

- İç kapak (eser adı, yazar adı, tarih)
- İthaf yazısı
- Şiir ve dua
- Tahdis-i Lügat (Teşekkür sözü)
- Kavaid-i Esasiye (Temel prensipler)
- Japonca şiir
- Hiragana tablosu
- Katakana tablosu

3.5.2. İç Veri (Middle Matter)

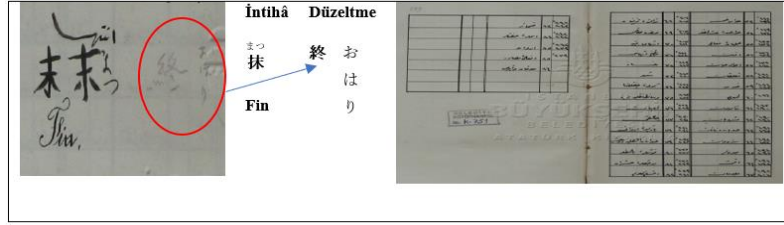
İç veri, sözcük listesinin içinde bulunan fakat sözcük listesine (bütüncül yapı) dâhil olmayan grafik, şekil, tablo gibi görselleri ifade eder. ML'nin bütün yapısında 3 tablo vardır ancak bunlardan hiçbirisi sözcük listesine dâhil olmadığından iç veri olarak

kabul edilmemektedir. Bunlardan ikisi baş veride bulunan Hiragana ve Katakana tabloları, üçüncüsü ise son veride bulunan fihristtir.

3.5.3. Son Veri (Back Matter)

Son veri sözcük listesinden sonra gelen bileşendir. Sözlüğün türüne ve hazırlanış usulüne göre son veri konuları değişebilmektedir. ML’de iki adet son veri girdisi ve bir temellük mührü bulunmaktadır. Bu girdilerden biri eserin tamamlandığını gösteren üç dildeki “SON” yazısı, diğeri de fihristtir. “Son” yazısının Japoncası yanlış yazılmıştır. Bir başkası tarafından kurşun kalemle düzeltme yapılmıştır. Aşağıdaki kesitte ML’nin son verileri gösterilmektedir:

Kesit 8. ML’de Son Veri

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, bilinen ilk Türkçe Japonca sözlük Mecmua-ı Lügat adlı eser Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda;

ML’nin karşılıklar kılavuzu şeklinde sistematik ilkeye göre hazırlanmış, çok dilli ve çok yönlü, tematik bir sözlük olduğu tespit edilmiştir. Her üç dil konuşuruna hitap etse de tema başlıklarının seçimi, madde başlarının Türk dilinin ve kültürünün söz varlığına göre sıralanışı sözcük listesinin Türkçeden hareketle oluşturulduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle sözlük, Türkçeden Japonca ve Fransızcaya sözcük karşılıkları şeklindedir.

Yazarın hangi kaynaklardan yararlandığına dair hiçbir veri bulunmamakla birlikte Japonca eğitimi sırasında kullandığı kaynaklardan faydalandığı düşünülmektedir. Yazarın sözcük listesindeki dil yanlışlarının başka biri tarafından, muhtemelen sözlük II. Abdülhamit’e hediye edildikten sonra, kurşun kalemle düzeltildiği gözlemlenmiştir.

Eserde parçacıl yapı verileri oldukça sınırlıdır. Bunun en önemli sebebi eserin karşılıklar kılavuzu şeklinde hazırlanmış olmasıdır. Sesletim bilgisi dışında hiçbir veri sistematik değildir.

İncelemede elde edilen en önemli bulgu ise eserde Japonca yazı yönünün Türkçeye benzetilerek yazılması, yani daha önce Japonca sözlükler dâhil, hiçbir basılı eserde

metin olarak karşımıza çıkmayan bir Japonca yazı yönünün kullanılmasındır. Japoncanın sağdan sola yatay yazıldığı, ancak sadece tabelalar, kitap adları, haritada yer adları ve gazete manşetlerinde görülen bu yazım türünün aslında “bir sıra bir karakter (一行一字)” adı verilen ve oluşturulma şekli dikey olduğu hususunda Japon Japonca uzmanları hem fikirdir. Mustafa Asım baş veride Japoncanın yazı yönünden bahsederken yazı yönünün dikey olduğunu belirtmiştir. Bundan hareketle, kullanım alanı ve zaman aralığı oldukça sınırlı olan bu sağdan sola yatay okumaya izin veren ancak dikey oluşturulmuş türün, Mustafa Asım tarafından biliniyor olması ihtimali çok düşüktür. Bu önemli bulgu, bizi Türkçenin Batı dilleri için yazılmış tarihî sözlüklerindeki yazım yönünü de incelemeye sevk etmiştir. Ulaştığımız kaynaklarda karşılaştığımız “yazı yönlerinin”, parçalı yapı bileşeni “yazım bilgisi (orthography)”nden farklı olarak sayfa düzenine, dolayısıyla bütüncül yapı ve bütün yapıya etki eden önemli bir bileşen olduğu sonucuna varmamızı sağlamıştır. Son zamanlarda Türkçenin tarihî sözlükleri üzerine yapılan sözlükbilimsel çalışmalar artmış olmakla birlikte “yazı yönüne” dair herhangi bir inceleme olmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, yukarıda sunulan gerekçelere dayanarak, Türkçenin tarihî sözlüklerinin inceleme şablonlarına bundan sonraki çalışmalarda “yazı yönü” bileşeninin de eklenmesini önermektedir. Bu öneriye alan uzmanları tarafından yapılacak itirazların ve öne sürecekleri görüşlerin Türk sözlükçülük çalışmalarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Eyüp (2020), Çok Dilli Bir Sözlük İncelemesi: Tercümanü'l -Lügat, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9/22, s. 233-279.
- ASLAN, Ezgi (2016), “Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (Teke)*, 5(1), 534-544.
- ASLAN, Ezgi (2017a), *Eser-i Şevket: Sözlükbilimsel İnceleme, Metin, Dizin (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- ASLAN, Ezgi (2017b), “Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Eser-i Şevket Örneği”, *Turkish Studies*, 12(30), 35-70. doi:10.7827/TurkishStudies.12510
- ASLAN, Ezgi (2017c), “A Turkish Historical Homonymy Dictionary “Eser-i Şevket” And Its Structure”, *Proceedings of the 11th International Conference of Asian Association for Lexicography* (s. 852-859). Guangzhou / Çin: Guangdong University of Foreign Studies, Center for Linguistics and Applied Linguistics.
- ASLAN, Ezgi (2020), “Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9(23), 155-169. doi:http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut368
- ATKINS, Sue & RUNDELL, Michael (2008), *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York: Oxford.
- BAILEY, Don Clifford (1960), “Early Japanese Lexicography”, *Monumenta Nipponica*, 16(1/2), 1-52. 12 20, 2020 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/2383355> adresinden alındı

- BERGENHOLTZ, Henning, & TARP, Sven (1995), *Manual of Specialised Lexicography - The Preparation of Specialised Dictionaries*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- BOZ, Erdoğan (2011), "Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 9-14.
- BOZ, Erdoğan (2015), "Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi", *Erdem*, (69) , 41-52. DOI: 10.32704/erdem.536837
- BOZ, Erdoğan., BOZKURT, Ferdi ve DOĞRU Fatih (2017), "Türk Sözlükbilimi Terminolojisi Üzerine Derlem Tabanlı Bir Araştırma", III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi: Eskişehir.
- BOZKURT, Ferdi (2020), "Sözlükbilim", E. Boz içinde, *DİLBİLİM Teorik ve Uygulamalı Alanlar* (s. 385-417). Ankara: Gazi Kitabevi.
- DEMİREL, Özcan (2003), *Yabancı Dil Öğretimi*. İstanbul: Pegem Yayıncılık.
- DÜNDAR, Ali Merthan (16 -17 Eylül 2015), "Atatürk ve Japonya. Ertuğrul'un İzinde", *Deniz Kuvvetleri ve Diplomasi Sempozyumu İstanbul Kitabı* (s. 52-59). İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınevi.
- DÜNDAR, Ali Merthan (2006), *Panislamizm'den Büyük Asyacığa Osmanlı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DÜNDAR, Ali Merthan (2018), "İlk Türkçe (Osmanlıca) - Japonca Dilbilgisi Kitabı ve Sözlüğü", *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-17.
- ERCİYAS, Osman (2011), "Osmanlı'da Batı Dillerine Ait Sözlükler", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi* , 70-78. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/euljss/issue/6280/84311> adresinden alındı
- ESEN, Esin (2019), *Kadim Japon Şiiri Man'yoshu*. Ankara: Gece Akademi.
- ESENBEL, Selçuk (2015), *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı - Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları-* (2. b.). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- GENÇER BALOĞLU, Zeynep (2020), "II. Abdülhamit Dönemine Ait İki Farklı Japon Alfabeti ve Türkçe Transliterasyonlarındaki Sorunlar Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*.
- GENÇER, Zeynep (2017), "İlk Japonca-Türkçe Türkçe-Japonca Sözlük", *SÖZMER BÜLTEN*(8), s. 8. <https://sozmer.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/10/sozmerbulten> adresinden alındı
- HIGASHIBABA, Ikuo (2001), *Christianity in Early Modern Japan: Kirishitan Belief and Practice*. Leiden; Boston; Köln: Brill.
- ITAGAKI, Eiji (2006), "Kagahan no yōgaku ni kōken shita warango jisho", *Shiryōkan kiyō*, 27-55.
- KOLUKISA, Ali Aycan (2013), "Tarihsel bakış açısıyla sözlük -Türkiye'deki Japonca örneği-", *Dil Dergisi*(159), 28-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilder/issue/47682/602300> adresinden alındı
- KURTCEPHE, İsmail ve BALCIOĞLU, Mustafa (1992), *Kara Harp Okulu Tarihi*. Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası.
- KUŞCULUO, Ayhan (2007), "Japonya'da Hıristiyan Misyoner Hareketleri (1542-1587)", *Bilimname*, 139-151.
- KÜÇÜKYALÇIN, Erdal (2019), *Dönüm Noktalarıyla Japon Tarihi: Samuraylar Çağı*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

- MEHMED ESAT (1310), *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye : Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane'nin ibtidai tesisinden bu ana kadar neşet eden zabitanın isim ve teliflerinin havi ve mektebin altmış senelik terakkiyatını muhtevi bir eser-i askeriyedir*. İstanbul: (Artin Asaduryan) Şirket-i Harbiye Matbaası .
- MILLER, Roy Andrew (1982, Ağustos), ""Vocabulario da Lingoa de Iapam". Höyaku Nippo Jisho by Doi Tadao", *Romance Philology*, 36(1), 74-80. 10 29, 2020 tarihinde www.jstor.org/stable/44942452 adresinden alındı
- MISAWA, Nobuo & AKÇADAÇ, Gökür (2008), "The First Japanese Language Education in the Ottoman Empire (1891-92): Shotaro Noda's Lectures in Ottoman Military School", *Töyödaigaku Khakaigakubu Kiyö*, 1(46), 219-248.
- MISAWA, Nobuo & AKÇADAÇ, Gökür (2013), "The Beginning of the Japanese Language Education in the Ottoman Empire", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLI, 253-278.
- MULLINS, Mark R. (2003), *Handbook of Christianity in Japan*. Leiden-Boston: Brill.
- MUSTAFA ASIM (H. 1310 / M. 1893), *Mecmua-ı Lügat*. İstanbul: II. Abdülhamit'e sunulmuştur.
- ÖZKAN, Selim Hilmi (2010), "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Eğitimi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*(5 /3), 1783-1800. doi: <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.1346>
- SAIKI, Kumi & KURUSU, Manami (2015), "Yokogaki Shoji Shidö ni Kansuru Kenkyu", *Ibaraki Daigaku Kyöiku Jissen Kenkyü - Shidö no Jittai to Kadai -*, 34, 157-167.
- SEELEY, Christopher (1991), *A History of Writing in Japan*. Leiden: E. J. Brill.
- TAŞKESENLIOĞLU, Lokman (2020), "Eski Türk Edebiyatı Araştırmalarında Bir Kaynak Olarak İki Dilli Latin Harfli Tarihi Sözlükler", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*(21), 361-391. doi:10.30767/diledeara.649018
- UEGAKI, Wataru (2014, Şubat 28), "Bakumatsu-Meiji shoki no eiwa jisho ni okeru sügaku kigö ichi ran hyö nitsuite", *Gifu Seitaku Gakuen Daigaku Kiyö*, 53, 17-38. 11 01, 2020 tarihinde alındı
- ULUSAN ŞAHİN, Fatma Şayan (2001), *Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Waseda Daigaku Toshokan: Yoogaku (Rangaku) Korekushon. Şubat 22, 2021 tarihinde Waseda Daigaku Toshokan: https://www.wul.waseda.ac.jp/kotenseki/ga_yogaku/ adresinden alındı (Waseda Üniversitesi Kütüphanesi Arşivi)
- YANAİKE, Makoto (2003), "Yokogaki no Seiritsu - Nihongo Hyöki no Epokku-". *Tökyö Joshi Daigaku Hikaku Bunka Kenky üjo Kiyö*, 64, 23-40.
- YANAİKE, Makoto (2020), "Onikko "Migiyokogaki" to Sono Jidai - Tategaki Senyödatta Nihongo ga Tatekağı • Yokogaki Ryöyö to naru made", *Osaka Gasu Enerugi Bunka Kenkyüjo Jöhöshi (CEL)*, 124, 26-31. 1 30, 2021 tarihinde https://www.og-cel.jp/search/1285020_16068.html adresinden alındı.